

uslovia i razvoj odgovarajućeg modela vojne privrede. Pored ovih spoljnih, brojni su i uticajni i sledeći unutrašnji faktori: vanblokovska (kasnije nesvrstana) ali aktivna spoljna politika, jedinstvena vojna doktrina (konceptija ONO i DSZ), opredeljenje druge Jugoslavije za socijalistički društveno-politički sistem i samoupravljanje. Na poslednjim stranicama knjige nalazimo interesantnu projekciju razvoja naoružanja u budućnosti, imajući u vidu političku i vojnu situaciju u svetu u poslednjih nekoliko godina. Na samom kraju teksta nalazi se i spisak korišćenih izvora i literature (145-146)

Knjiga *Vojna privreda druge Jugoslavije* Aleksandra Stamatovića višestruko je korisna, pored ostalog i stoga što donosi obilje statističkih i drugih podataka do kojih je obično, zbog specifičnosti vojnoprivredne delatnosti, teško doći. Standardno opremljena i snabdevena mnoštvom tabela koje iznete podatke čine pristupačnijima, ona će svakako biti nezaobilazan priručnik ne samo istraživačima koji se bave istorijom vojne privrede ili same vojske već i onima koji se bave privrednom istorijom Jugoslavije uopšte.

Vladimir CVETKOVIĆ

Milivoje M. Kostić, *Uspon Beograda: poslovi i dani trgovaca, privrednika i bankara u Beogradu XIX i XX veka*, 2, Biblioteka grada Beograda, PS „Grmeč”-„Privredni pregled”, Istorijski arhiv Beograd, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Beograd 2000, str. 261

Važnost objavljivanja građe, posebno, sećanja savremenika i učesnika u događajima ne treba naglašavati, utoliko pre jer se znanje obogaćuje podacima koji se retko mogu naći u arhivskim dokumentima. Zato je poduhvat publikovanja zaostavštine Milivoja M. Kostića, koje je u okviru svoje izdavačke delatnosti preduzeo Istorijski arhiv grada Beograda a u saradnji sa Bibliotekom grada Beograda i Zavodom za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, značajan. Zaostavština Milivoja M. Kostića, čuva se u pomenotom arhivu od 1957/58. godine kada je otkupljena od autora. Ona u rukopisu nosi naziv *Grada o životu i radu beogradskih*

privrednika, preduzetnika, trgovaca i bankara (XIX-XX vek) i predstavlja pravo njihove biografije. Razlog što smo toliko dugo čekali da ta i slična grada ugleda svetlo dana, nalazi se u dugogodišnjoj dominaciji političke istorije, ali i ideološkim ogradama društva. Istovremeno to je uslovalo da budemo uskraćeni za znanje o ličnostima građanskog društva, koje su oblikovale privredni, ali i društveni život, kako Beograda i Srbije u 19. i prvoj polovini 20. veka, tako i Jugoslavije.

Prva knjiga te građe pojavila se 1994. godine, a druga 2000. godine, a obe pod naslovom „Uspon Beograda”. Me-

đutim, one ne sadrže sve biografije koje je tokom svog života sakupio M. M. Kostić, već samo deo. Od 269 sačuvanih biografija, u obe knjige objavljeno je 109 biografija, znači manje od polovine, tako da se može očekivati nastavak publikovanja. Za razliku od prve knjige koja sadrži pedeset i dve biografije, druga, kojoj smo ovom prilikom posvetili pažnju, ima pet više i obogaćena je kritičkim aparatom, pojašnjenjima, određenim ispravkama i sl. Dakle, jedan deo knjiga su biografije, dok drugi deo obuhvataju fotografije poslovnih zgrada, porodičnih kuća i zadužbina beogradskih trgovaca, privrednika i bankara uz arhitektonsko-istorijske komentare.

Milivoje M. Kostić i sam, poput ličnosti iz svojih biografija, bio je industrijalac i bankar. Započeo je svoje poslovno napredovanje kad i neke od tih ličnosti, krajem XIX veka. Bio svedok njihovih poslovnih uspeha i neuspeha, trenutnih kriza, često, skopčanih sa opštim privrednim kretanjima. Učesnik oba svetska rata i učesnik obnove privrednog života nakon njih. On je poznao većinu od ličnosti o kojima je pisao, te otuda i podaci o njima imaju posebnu vrednost. Pored podataka iz ličnog iskustva, deo podataka, sakupio je istraživanjem štampe i biblioteka, pregledom godišnjih izveštaja raznih finansijskih društava.

Biografije ili bolje reći, građa za biografije, koja je često kroki za biografije, omogućavaju da sagledamo stvaranje srpskog građanstava i u okviru njega ekonomske elite Beograda i Srbije, ali i diskontinuitete u njenom razvoju, vidljive u dva svetska rata. To znači da one obuhvataju vreme XIX veka, a posebno nje-

gove druge polovine i prve polovine XX veka. Kroz njih ogleda se pripadnost srpske privredne elite koja je vezana, pre svega, za trgovinu i trgovačko zanimanje iz čijih redova se i najčešće regrutovala. Ali znatan deo njih bio je u seljačkoj zemlji, seljačkog korena. Međutim, potrebno je istaći i da su neki povezani sa pripadnicima tradicionalnih elita: sveštenika, trgovaca, činovnika, profesora, ali i sa ustaničkim vođama iz ustanaka sa početka XIX veka. Na primer, predstavnik čuvene porodice trgovaca i industrijalaca Godevac, Ranko Godevac, bio je trgovac poljoprivrednih proizvoda, Jovanu P. Popoviću, trgovcu iz druge polovine XIX veka, otac je bio sveštenik, a preci porodice P. Đorđevića, trgovca ogrevnim drvetom, inače i preci istoričara Dimitrija Đorđevića, bili su učesnici u Prvom srpskom ustanku. Zapravo, lične osobine koje su oni posedovali, pre svega preduzetnički duh i inovativnost, štedljivost i sl. kao najvažnije, u sklopu sa političko-ekonomskim preduslovima, bile su pokretačka snaga za napredak i modernizaciju privrede i društva. Po poreklu veliki broj su Cincari iz Makedonije (Stevan Tanasković, Fota Nerandžić, Trandofilović, porodica Molerović (Zografi)), Grci, Jermeni, Jevreji, Srbi iz Hercegovine, te Srbi iz srpskih palanki iz unutrašnjosti Srbije, stranci, kao braća Fegeli i dr.

Svi oni su se doselili u Beograd i tu započeli poslove. Time su doprineli njegovom usponu i bili ti koji su ga oblikovali privredno i društveno, menjali postepeno njegov izgled unošenjem novih tokova rada, načina i stavova življenja. Biografije govore o nekoliko puteva dobijanja znanja neophodnog za samostalno vođenje poslova. Najpre, oni koji su se

obrekli u Beogradu su najčešće, kao šegrti radili i izučavali posao, onda se odvajali i posao samostalno započinjali. Pored tog načina sticanja znanja, za obavljanje trgovačkih poslova, deo vlasnika trgovina i industrijskih preduzeća pohađao je razne škole, na primer trgovačke, kako u Beogradu, tako i u inostranstvu. Tako je naslednik veletrgovine kolonijalnim proizvodima i fabrika Ilije Milišića, Luka, školovao se u Hamburgu gde je učio poslovanje velikih kolonijalnih trgovina, a pohađao i Petersonovu trgovačku školu, i Beču gde je učio Porgesovu trgovačku školu i rad bečkih trgovaca-Jevreja. On je u trgovinu uveo i nove proizvode, pre svega, sitne koji su mogli da donesu bolju i veću zaradu. Neki su, kao inženjer Miloš Savčić, napustili sigurni posao u državnoj službi i otisnuli se na nesiguran put privatnog preduzetništva. Osnovao je inženjersko-arhitektonsku kancelariju, krajem XIX veka. Brojni su poslovi kojima se bavio, pomenimo samo neke, gradnja kuća, podizanje prve parne strugare u Beogradu i uopšte u Srbiji (1912), posedovanje Prometne banke i sl. M. Savčić, bio je jedan u grupi industrijalaca, privrednika i trgovaca koja se isticala i političkim radom. Bio je u dva navrata narodni poslanik (1905-1911. i 1923.), ministar građevina (1908-1909), predsednik Beogradske opštine (1929-1930) itd. Isticanjem onoga što su stvorili dugogodišnjim radom, odricanjem i štedljivošću, M.M. Kostić, nam pokazuje u isto vreme i nivo tehničke opremljenosti i tehnološkog razvoja fabrika tekstilne industrije, hemijske i prehrambene industrije u Srbiji XIX i početka XX veka, ali i puteve kojima se kretala trgovina, zemlje i gradove koji su imali značaj za srpske trgovce i trgovinu, industriju. Na primer, tokom osamdesetih godina XIX veka, Trst je važio kao glavni

snabdevač kolonijalnih artikala. Nisu zaobiđeni ni novčani zavodi, njihov nastanak, vlasnici, unošenje modernog poslovanja i sl.

Preko trgovačkih radnji sa ženskim i muškim odelom, bakalnica, kolonijalnih radnji, saznajemo o značaju koji su njihovi vlasnici imali u sredini, kada su se pojavili, o njihovim fizičkim i psihičkim odlikama, ko je bio sposobniji i uspeo da se duže održi ili proširi posao, ali i o onima koji su se pojavili za kratko i ubrzo nestali ne uspevajući da izdrže konkurenciju. Vidljivo je i koliko je važnost imao carinski rat sa Austro-Ugarskom za procvat srpskih firmi za konfekciju kada je prestao i uvoz njene robe. Milivoje M. Kostić, pominjao je i prve trgovačke agente (Kosta Marinković, Mita Marinković i drugi) kao moderne zastupnike firmi i fabrika koji su unosili u poslove trgovine novi duh omogućavajući brže informisanje o tržištu i bržu prodaju proizvoda. S druge strane te radnje pokazuju promene u načinu odevanja, i svedoče o postepenom useljavanju evropskih uzora u modu Srbije, napuštanju turskog i srpskog odela i njihovoj zameni zapadnim građanskim. To je bilo u skladu sa određenim političkim promenama, odlaskom Turaka iz Beograda i sl. Zabeležene su i prve žene koje su uticale svojim radom i odevanjem i preduzimljivošću na emancipaciju žena i njihovog odevanja. Kao prve i čuvene „modiskinje”, pominju se Jelena Marinković i Julka Radosavljević, te Flora Dvorniković, prva žena koja je vozila bicikl u Beogradu. U isto vreme vidljivo je i teško oslobađanje od navika, pa su neki, nastavili da nose bez obzira na bogatstvo čojino odelo, kao na primer R. Gode-

vac, koji ga se nije odrekao do smrti.

Uopšte trgovci su bili ljudi koji su znali da osluškuju novo doba i da uhvate korak sa njim i promenama koje je ono donosilo, prihvate ih i prilagode se. Kao mobilniji oni su najčešće i bili ti koji su unosili nove tendencije u privredni i poslovni život i time umnogome uticali na njega. Za razliku od njih, zanatlije, što je vidljivo i iz biografija, nisu uspevali ili teško su to činili, da se nose sa novom industrijskom robom i postepeno su nestajali. Pravi primeri su serdari i saračlije, kao nekada vrlo cenjeni koji upotrebom bicikla i auta su vremenom zaboravljeni.

U novim modelima življenja kafe-džije i kafane obezbedile su trajnost svog posla. Kao mesta opuštanja i zabave, druženja i protoka informacija, kafane su postajale deo kolorita društvenog života. Neke od njih postoje i danas pod istim ili sličnim imenom, kao na primer kafana pod imenom „?”. Slično je i sa hotelima i hotelijerima.

Uspešnost u poslu i nagomilano bogatstvo, izraženo kroz nekretnine i zemlju omogućilo je da neki, poput Ilije Milišića, pomognu porodici koja je ostala u krševitom i zaostalom selu. Oni su gradnjom kuća podstakli njihovu modernizaciju i često su bili prvi koji su ih upoznali sa postojanjem šporeta, sa spavanjem u posteljama umesto na zemljanom patosu i sl. Takve zabeleške vredne su za posmatranje nivoa kulturnog življenja i njegove promene. Uostalom, pričajući nam njihove priče, M. M. Kostić, nas često uvodi u njihove kuće, ranije seoske i „sada” gradske, upoređujući i sam uslove življenja, napretka i poboljšanja. Na taj način se trgovci i uopšte privrednici iskazuju i

kao nosioci novih tokova življenja. Neke od njihovih porodičnih kuća u Beogradu odolele su zubu vremena i davale su gradu novi arhitektonski izgled, oblikovale su ga, a i svedočile su o svojim vlasnicima.

Uz glavne predstavnike pominju se njihove porodice, posebno, naslednici i njihova životna opredeljenja, koja često nisu imala veze sa očevim, već nekim drugim poslom, advokatskim, lekarskim i sl. Preko ženidbi vidljiv je i tip društvenih veza koji se ostvarivao.

Dakle, druga knjiga biografija, kao i prva, popunjavaju znanje o ličnostima koje su svojim pregalaštvom tokom XIX i u prvoj polovini XX veka omogućile uspon Beograda, ali i Srbije svojom požrtvovanošću, spremnošću na rizik, inovativnošću, znanjem, prihvatanjem i prilagođavanjem novim uslovima života i sl. Ne retko sa njima se prvi put srećemo upravo na stranicama knjige. Ali je važno primetiti da u skladu sa društveno-političkim i ekonomskim promenama nakon 1945. godine, tek o ponekoj od njih imamo podatke koji su govorili o njihovoj daljoj sudbini, životnoj i poslovnoj. U svakom slučaju, biografije M. M. Kostića predstavljaju dragoceno svedočanstvo o ljudima koji su uticali na privredni i društveni napredak Beograda i Srbije, a preko ličnosti industrijalaca, porodice K. Ilića, ili porodice R. Godevca, i Jugoslavije. Na taj način pružena je mogućnost da prošlost dobije drukčiju sliku, a istoriografija upotpuni znanja o privrednoj i društvenoj istoriji, ne samo Beograda, već i šire, Srbije i Jugoslavije.

Nataša MILIĆEVIĆ